

Mirjana Menković

Etnografski muzej u Beogradu
mirjana.menkovic@etnografskimuzej.rs

Jovanka Broz i moda: kolekcija prve dame

Apstrakt: U radu je prikazan deo kolekcije *prve dame* SFRJ, Jovanke Broz, zabeležen na fotografijama iz perioda 1953-1980. godine. Razmatran je problem nedostatka primarnih izvora, odnosno predmeta i eksplicitno izraženih stavova same prve dame, s ciljem da se ponudi metodološki pristup kojim bi se taj nedostatak mogao prevazići. U radu je korišćen metod hronološkog praćenja političkih zbivanja, zbivanja iz sveta mode i modne industrije, kao i izjava učesnika i svedoka pojedinih događaja. Poređenjem ova tri aspekta se, posrednim putem, došlo do jednog viđenja odnosa Jovanke Broz prema odevanju i modi, kao i do sagledavanja ključnih uticaja kolekcije prve dame na odevanje političke elite i modnu industriju SFR Jugoslavije. Nastup Jovanke Broz u domaćoj javnosti se menjao tokom vremena, od brižljivog odabira fotografija bez ličnog komentara, preko beleženja izjava u zvaničnim prilikama, do davanja intervjua odabranim novinarima na određene teme i te promene su u radu praćene. Zaključeno je da je odevanje Jovanke Broz bilo, pre svega, usklađeno sa zahtevima protokola u međunarodnoj diplomatiji, kao i da je sama Jovanka Broz tim zahtevima pristupala s najvećom mogućom prilježnošću, ali i sa ličnim stavom.

Ključne reči: Jovanka Broz, odevanje, SFR Jugoslavija, moda, politika

Uvod

U poređenju sa životom i radom Josipa Broza, koji je obrađen s mnogo aspekata i na različitim nivoima, gotovo jednako dokumentovan život Jovanke Broz nije bio tema ni približno istog broja radova, autora i disciplina.¹ Jednim

¹ Jovanki Broz je posvećeno 14 naslova knjiga (među njima 2 albuma fotografija Ive Eterovića) izdanih 1977, 1987, 1990, 2007, 2009-2011 i 2013-2015. godine i samo jedan stručni rad u periodici, *U zlatnom ramu, patiniranom: prilog za studiju o portretima Jovanke Broz* Nenada Radića iz 2011. godine. Osim toga, tema je jedne doktorske teze, *Jovanka Broz i srpska javnost 1952–2013*. Ivane Pantelić na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu i jednog diplomskog rada, *Prikaz Jovanke Broz v slovenskem časopisu po letu 1980*. Petre Pejić na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Ljubljani. U dnevnoj štampi je 1989. godine objavljen nepotpisan tekst pod naslovom „Ulogata na Jovanka Broz vo Revolucionijata“, u listu Nova Makedonija, kao i niz napisa koja sadrže svedočanstva o događajima, objavljen u novosadskom Dnevniku između

delom je to svakako pokazatelj odnosa javnosti prema ličnosti Jovanke Broz, ali je svakako posredi i posledica složenih odnosa koji su postojali unutar vladajuće elite još za života Josipa Broza, a posebno posle njegove smrti. Činjenica je, takođe, da ni Jovanka Broz, ni ličnosti iz njenog najbližeg okruženja nisu bile voljne da naknadno komentarišu neke aspekte njenog života, a posebno sadržaje vezane za odevanje.² Smrću Jovanke Broz 20. oktobra 2013. godine je zauvek izgubljena i mogućnost da se dođe do najneposrednijeg izvora za ovu temu. Poseban problem predstavlja činjenica da kolekcija prve dame nije sačuvana ni u Muzeju istorije Jugoslavije, gde bi joj bilo mesto, niti u bilo kojoj drugoj muzejskoj ustanovi u zemlji, već joj se gubi trag 1980. godine, posle preseljenja Jovanke Broz iz Užičke 15 u Bulevar mira 75. Dve godine posle smrti Jovanke Broz i dalje ne može sa sigurnošću da se tvrdi gde se nalaze odevni predmeti iz Užičke 15, da li su sačuvani i da li su, i u kom broju, preneti u vilu u Bulevaru mira? Iz tog razloga je proučavanje kolekcije prve dame ograničeno na sekundarne izvore, pre svega na obiman fotografski materijal sačuvan u Muzeju istorije Jugoslavije, koji je delimično objavljen u veoma velikim tiražima u dnevnoj štampi i izdanjima o Josipu Brozu Titu i Jovanki Broz. Zanimljiv broj predmeta koji su vezani za odevanje Jovanke Broz u periodu od stupanja u brak sa Titom do njegove smrti (1952. – 4. maj 1980.) u privatnom je vlasništvu. Moglo bi se postaviti i pitanje da li je stvaranje muzejske kolekcije od garderobe supruge jednog lidera komunističke partije i šefa socijalističke države opravdano, s obzirom na činjenicu da su kolekcije prvih dama više izuzeci, nego pravilo, kao i na to da su supruge šefova država toliko ograničene protokolom da njihovo odevanje u maloj meri predstavlja njihov lični izbor, već svojevrsni izraz državne ideologije i politike.³ Argument Nacionalnog muzeja američke istorije za izlaganje Kolekcije prvih dama u Smitsonijanu je, između ostalih, upravo taj – odeća i aksesoar ilustruju lični stil prve dame ili zvanični stil predsedničke administracije. Prve dame su domaćice koje predstavljaju celu naciju i predsedničku administraciju, a svaki prijem ili večera su prilika

2007. i 2013. godine – prema podacima dostupnim u nacionalnom uzajamnom katalogu COBISS.RS

² Danijela Velimirović je pokušala da razgovara o odeći prve dame sa Nadom Budisavljević, sestrom Jovanke Broz, prilikom rada na istraživanju „Vizuelni identiteti u procesima evropske integracije i regionalizacije“ (Antropologija 1, 2006), ali je „ostala uskraćena za odgovore na ta pitanja“, kao što je i autorka ovih redova ostala uskraćena za intervju sa samom Jovankom Broz, koji je trebalo da bude uključen u doktorsku tezu „Savremena žena : Odnos među polovima u Srbiji u XX veku u svetlu antropoloških proučavanja odevanja i ženske štampe“ odbranjenju 2013. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

³ Nijedna supruga šefa države „iza gvozdene zavese“ nije posebno pominjana u kontekstu proučavanja mode, verovatno upravo iz tog razloga.

da se pomogne u izgradnji međunarodnih odnosa države, da se predsedniku obezbede politički prijatelji i da se šire ideje njegove administracije. One su javne ličnosti od kojih se očekuje da budu zainteresovane za opšte dobro, pa su nekima od njih upućena mnoga pisma građana (Elinor Ruzvelt) sa konkretnim problemima i očekivanjima od Predsednika. Neke prve dame su radile iza kulisa i van očiju javnosti, skretale pažnju Predsednika na određene probleme, a neke su javno podržavale zakonska rešenja pojedinih problema (Elen Vilson, Hilari Klinton, koja je čak imala sopstvenu kancelariju u Zapadnom krilu Bele kuće i predsedavala Radnom grupom za nacionalnu reformu zdravstva). Položaj prve dame je manje ograničen od položaja predsednika, pa one mogu otvorenije da komentarišu kontroverzne teme (Betii Ford o feminizmu, seksu i abortusu, ali i o raku dojke, zbog čega se veći broj žena podvrgao lekarskim ispitivanjima nego do tada). Prve dame mogu da budu i protivteža javnom liku predsednika (Grejs Kulidž), a neke od njih postanu i zvezde (Fransis Folsom, supruga predsednika Grovera Klivlenda i, naravno, Žaklina Kenedi). Svaka prva dama ulazi u Belu kuću sa sopstvenom vizijom šta će biti njen zadatak i na koji način će doprineti predsedničkoj administraciji. Svaka od njih sebi oblikuje poziciju, određuje prioritete i inspiriše se svojim prethodnicama,⁴ a muzejska Kolekcija prvih dama doprinosi, između ostalog, i njihovoj svesti o sopstvenoj ulozi i uticaju. Većina ovih atributa se može pripisati i Jovanki Broz.

Od svog prvog nastupa u javnosti, ona je oblikovala percepciju Titove, nove Jugoslavije, kako ćemo videti, na jedan način u diplomatskim krugovima, a na drugi na domaćem terenu. Kada je sama moda u pitanju, jedna od pretpostavki za formiranje i proučavanje kolekcije prve dame je da ličnosti predsednikove supruge stoji na raspolaganju vrh svetske modne industrije, vrhunski dizajneri i saloni visoke mode, među kojima ona slobodno poručuje izradu pojedinih odevnih predmeta za različite prilike, ili jednako slobodno bira iz obilja ponuđenih predmeta one koji najviše odgovaraju njenom ukusu i potrebama. Prve dame iza „gvozdene zavese“, pretpostavlja se, nisu imale na raspolaganju toliko širok izbor da bi njihova garderoba predstavljala slobodan izbor u tom smislu, ali Jovanka Broz nikako ne spada među njih. Ne smemo zaboraviti ni činjenicu da, za razliku od ostalih prvih dama, Jovanki Broz nije bio na raspolaganju ograničeni broj godina mandata njenog supruga, već se njen uticaj na javnost protezao tokom više decenija. Utoliko je značajnije, a i provokativnije, obraditi neki aspekt tih uticaja ili deo njenih aktivnosti. Osim toga, u tom relativno dugom vremenskom periodu se njena percepcija u javnosti menjala u skladu sa više činilaca, u prvom redu u skladu s njenim odnosima s Predsednikom, koji su se bitno promenili u toku poslednjih godina njegovog života. Posebno treba imati

⁴ <http://americanhistory.si.edu/first-ladies/first-ladies-collection>

u vidu i činjenicu da su skoro sve knjige⁵, kao i brojni izvori o životu Jovanke Broz objavljeni posle smrti Josipa Broza i da su u njima izneti često neuskladivi podaci i potpuno suprotna tumačenja mnogih događaja. Zbog toga svaki pokušaj da se nepristrasno protumači uloga Jovanke Broz u dešavanjima iz druge polovine 20. veka predstavlja svojevrсни izazov.

Prva decenija (1952–1961): državni protokol i zapadna moda

U trenutku kada je postala supruga Josipa Broza, aprila 1952. godine, Jovanka Budisavljević je već više od šest punih godina živela i radila kao domaćica rezidencije predsednika u Užičkoj 15⁶ i najbližim saradnicima Predsednika je bilo očigledno da je njihov odnos dublji i složeniji od čisto profesionalnog (Matunović 2007). Položaj tako velike odgovornosti i pristupa izuzetno poverljivim dokumentima je zahtevao veliki stepen radne discipline i ličnu odanost, koja prevazilazi uobičajene standarde osoblja u radnom odnosu, tako da se pri izboru Jovanke Budisavljević i računalo na to da će njen odnos prema Josipu Brozu biti „više od profesionalnog“. Ona je bila demobilisana u činu majora iz vojske u kojoj je Broz bio maršal, a brižljivo negovanje autoriteta Vrhovnog komandanta je bilo ključna odlika prvih godina Titove vlasti. Odluka o formalizovanju veze, koja je u međuvremenu postala ljubavna, bila je svakako Titova, a motive možemo naći i u kontekstu ideologije toga vremena. Naime, između dva svetska rata u građanskim krugovima je bilo uobičajeno da udovci i neoženjeni muškarci održavaju odnose sa svojim domaćicama, u takvim vezama su se radala i vanbračna deca, koja su ponekad prećutno priznavana, u smislu da su školovana o trošku oca, ali te veze nisu bivale ozakonjene, građansko društvo ih je smatralo neodgovarajućim a žene „iz nižih društvenih slojeva“ nisu primane u društvene krugove buržoazije. Komunistički moral je oštro osuđivao takve odnose kao licemerne, kao što je negirao i postojanje viših i nižih društvenih slojeva. Razumljiva je, zato, Titova odluka da se stupanjem u brak s Jovankom Budisavljević distancira od takvog društvenog konteksta, i to pre nego što njihova veza postane „javna tajna“. Osim toga, ona je pokazala potrebu da uči – u tim, prvim godinama u Užičkoj 15 je završavala ratom prekinuto srednje obrazovanje (Jokanović 2013, 34), što tada nije bilo neophodno, naročito za žene,

⁵ Jedina knjiga o privatnom životu bračnog para Broz objavljena za života Predsednika je foto monografija Ive Eterovića iz 1977. godine

⁶ Jovanka Budisavljević se u vilu u Užičkoj, tada Rumunskoj br. 15 uselila u leto 1945. godine. Davorjanka Paunović, s kojom je Tito imao strasnu vezu u toku rata, bovala je i preminula godinu dana kasnije, 1. maja 1946. godine.

a posebno za one sa njenim statusom borca i na položaju na kojem se našla. Jovanka Budisavljević je imala još jednu osobinu koja je važna u ulozi prve dame – lični stav i samosvest, koji se stiču vaspitanjem od malih nogu i koje su ostali iz Titovog okruženja previdali, omalovažavali ili pogrešno tumačili kao aroganciju i ambiciju.⁷ Bilo je takođe izvesno da je pred Jovankom Broz bio težak zadatak koji je podrazumevao mnogo samodiscipline, učenja i promišljanja.

Samo stupanje u brak Josipa Broza je, pre svega, javno izražavalo stav njegovog režima prema instituciji braka i odnosima između supružnika. Sudeći po redosledu događaja, bilo je od većeg značaja da se brak obznani u spoljnoj politici, nego u domaćoj javnosti, tako da je vest o braku sklopljenom u vili „Dunavka“ u blizini Šida i Iloka (Vlahović, Marković 1990, 22-31; Matunović 2007, 149), objavljena prilikom posete britanskog ministra inostranih poslova ser Antonija Idna⁸ 18. septembra 1952. godine (*Time* 29. novembar 1952) (slika 1: *Jovanka Broz i ser Entoni Idn*). Haljina Jovanke Broz je bila izrađena od bordo satena, kako su izvestili novinari (Vlahović, Marković 1990). Javno predstavljanje bračnog para Broz je, pritom, moralo da bude različito u međunarodnim kontaktima i u domaćoj javnosti, pre svega zbog različitog društvenog konteksta u kojem bi se u ta dva slučaja našlo. U međunarodnim odnosima je bilo neophodno potvrditi bliskost sa Zapadom, zbog sukoba sa SSSR-om koji je plamsao od Rezolucije Informbiroa iz 1948. godine. U tom smislu je Josip Broz od prvih dana na čelu države⁹ insistirao na vrlo

⁷ Ove karakterne osobine proističu iz niza izjava koje je Jovanka Broz dala u svojim poznijim godinama, koje se odnose na njeno poreklo, pretke, bližu i dalju rodbinu. Ona je dobro poznavala i bila veoma ponosna na svoje poreklo i isticala je da su njeni preci bili značajne ličnosti. Arhiv Jugoslavije, Kabinet Predsednika Republike : AJ, 837-IV-7.

⁸ Entoni Idn se (Anthony Eden, Earl of Avon) iste godine, nešto pre te posete, takođe oženio po drugi put, 23 godine mlađom Klarisom Spenser-Čerčil (Clarissa Spencer-Churchil).

⁹ Po završetku Drugog svetskog rata Josip Broz je zauzimao položaje Vrhovnog komandanta Jugoslovenske narodne armije i ministra odbrane, generalnog sekretara Komunističke partije Jugoslavije i predsednika privremene vlade Demokratske federa-

strogom protokolu, koji je podrazumevao raskoš nepojmljivu za prosečnog Jugoslavena i neprihvatljivu za svakog komunistu. Posledice sukoba i udaljanja od Istočnog bloka su se duboko odražavale na privredu koja je do odobravanja Zapadnih kredita bila pred kolapsom, do potpisivanja tripartitnog sporazuma o pomoći Jugoslaviji na Bledu 1951. godine (Dobrivojević 2011). Opšte siromaštvo, nasleđeno iz perioda Kraljevine i produbljeno ratnim razaranja, predstavljalo je težak teret za stanovništvo i ozbiljnu opasnost za komunističku vlast. Razumljivo je, stoga, da je ubrzo posle dolaska na vlast politički vrh socijalističke Jugoslavije želeo da obezbedi ekonomski prosperitet i poboljšanje životnog standarda. Razlike su morale biti uočljive, a poruka da je novo rukovodstvo poteklo iz naroda i da je isto s narodom. To je uslovalo da se prvih godina najveći deo političkog vrha, prethodno učesnika rata u partizanima, pojavljivao u uniformi kao politički korektnoj odeći. Posle 1948. godine je, zbog preokreta na planu finansiranja Petogodišnjeg plana, koji je obećavao brz prosperitet, bilo neophodno izgraditi novi izgled, bitno različit od izgleda drugih komunističkih lidera. Taj, novi izgled je uključivao i suprugu, u jednom kontekstu i personifikaciju Nove Jugoslavije, mladu, kršnu i lepu ženu koja svojim držanjem ne zaostaje za zapadnoevropskom političkom elitom iza koje stoje decenije, pa čak i vekovi porodične tradicije, a svojim izjavama nepogrešivo odražava duh socijalističke državne tvorevine s ambicijom da uvek bude na jednakoj distanci od Istoka i Zapada, uzimajući ono najbolje od oba.

Prva pojava Jovanke Broz na međunarodnoj sceni je burno odjeknula u zapadnim medijima. Osim opšte opaske da je brak držan u tajnosti, „neočekivana gospođa Broz“¹⁰ je opisana kao dvadesetosmogodišnja dugokosa brineta, tridesetdve godine mlada od tada šezdesetogodišnjeg predsednika, neobično živahna i lepa, dobro građena, za čoveka od akcije kao što je maršal Tito idealan tip – njegove je visine i zajedno čine divan par, srpske narodnosti, preplanule puti, veoma šarmantna, aktivni major i odlična dama, koja ume s najvećom neusiljenošću da nosi skupoceni nakit (Vlahović, Marković 1990, 22-31). Za zapadne medije su podjednako senzacionalne činjenice bile tajnovitost venčanja, drastična razlika u godinama, ličnost žene-ratnika i pojava elegantne komunistkinje, kakva se do tada nije mogla zamisliti. Upravo su kontrasti sadržani u predstavama žene ratnika i elegantne komunistkinje omo-

tivne Jugoslavije. Posle proglašenja ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 31. januara 1946. godine Josip Broz je izabran za premijera, predsednika najvišeg izvršnog i upravnog tela u zemlji. Za Predsednika Republike je izabran januara 1953. godine. Napomena se odnosi na funkcije premijera i predsednika.

¹⁰ U pitanju je prevod naslova članka Bruna Tedeskija (Bruno Tedeschi) objavljenog u *Giornale d'Italia* 7. oktobra 1952. godine.

gućavali da se pojava bračnog para Broz, a posebno Jovanke, u svečanim prilikama stavi u različiti kontekst za potrebe diplomatskih odnosa prema Zapadu, Istoku i za domaću javnost.

Uzvratna poseta bračnog para Broz Velikoj Britaniji, marta 1953. godine, bila je prva inostrana poseta posle 1948. godine i momenat za definisanje protokola, naročito u domenu odevanja, po kome će jugoslovenska politička elita biti prepoznata i potvrđena u narednim decenijama kao prozapadna i strogo formalna. Najsvečanije dnevno odelo u Jugoslaviji, prema prihvaćenom ceremonijalu, bio je „crni kaput i prugaste pantalone“.¹¹ Prilikom dodele, ili kada se nose već dobijena odlikovanja, obavezan je frak ili svečana uniforma.¹²

Prve godine braka Josipa i Jovanke Broz su protekle u intenzivnim kampanjama na domaćem i međunarodnom planu. Od posete Francuskoj, 8. maja

¹¹ Formalna odeća [Tenue de cérémonie] primerena je za zvanične prijeme u toku dana. Za gospodu je to tzv. jutarnji sako, frak crne boje, koji se nosi sa sivim prugastim pantalonama, crnim čarapama i cipelama, sivim ili crnim prslukom, sivom kravatom od svile, sivim ili crnim cilindrom i sivim rukavicama. Košulja je obavezno bela, a okovratnik mekan ili uštirkan, sa vrhovima savijenim nadole, uz leptir-mašnu. Za dame je to haljina ili komplet za popodne, rukavice i šešir. Crna kravata [Cravate noire] je prigodna za zvanične prilike uveče. Za gospodu je predviđeno crno ili teget odelo sa reverima od svile, bela košulja sa plastronom, pantalone bez manžeta sa širitom od satena ili pliša duž nogavice, eventualno prsluk ili pojas od crne svile ili brokata, leptir-mašna od svile. Dugmad za manžete su od zlata sa ili bez dragog kamenja. Druga mogućnost za gospodu je bela kravata ili frak [Cravate blanche ou „queue de pie“], frak sa reverima od svile, pantalone crne ili teget boje sa dva reda širita od satena ili pliša duž nogavice. Košulja može biti uštirkana ili sa vezom; dugmad za manžete od bisera ili zlata, mašna od uštirkanog pikea. U obe varijante se nose plitke, crne cipele, ili tzv. dvorske, cipele za ples. Bele rukavice i cilindar upotpunjuju celinu. Za događanja na otvorenom može se nositi crni kaput ili pelerina. Dame se odevaju u duge ili kratke haljine za večernje prilike ili u dugu suknju i bluzu. Obavezno su rukavice, koje se ne skidaju prilikom primanja ili tokom plesa, i to uz haljinu bez rukava rukavice do lakata, a sa dugim rukavima kratke rukavice.

Sportska odeća [Vêtement sport] se oblači za okupljanja u rezidenciji ili kući, u opuštenoj atmosferi. Muškarci nose sportski sako i košulju sa kravatom ili bez nje, ili polurolku. Dame mogu da se obuku po sopstvenom nahođenju. Neformalna, ležerna odeća [Tenue pour les moments de détente] se nosi prilikom neformalnih okupljanja s bliskim prijateljima oko bazena, na teniskom terenu, matineu, i sl. Muškarci su u širokim, ležernim pantalonama i košulji bez kravate, a dame u udobnoj, praktičnoj odeći u skladu s prilikom.

Narodna nošnja [Costume national] se može nositi u svim prilikama, kao i umesto svečane odeće, a navedeno je u pozivnici, ako je to u planu domaćina.

¹² Josip Broz je u to vreme najčešće prikazivan u uniformi, što je omogućavalo da istovremeno istakne svoj status vojskovođe pobednika u Drugom svetskom ratu i bude vrhunski elegantan. Time je, ujedno, na domaćem terenu izbegavao da se identifikuje a građanskom klasom u odelu i s kravatom.

1955. godine, domaća štampa je redovno izveštavala o diplomatskim aktivnostima predsednika¹³ (slika 2: *poseta Francuskoj*). O tome kako Tito treba da bude prikazan u javnosti nije bilo nedoumica. Tražene su na oko prijatne, sadržajne, lepe fotografije, bez posebnih zahteva. Tako, npr. u Engleskoj su načinjene fotografije sa poznatim engleskim glumcima, u Francuskoj sa Sartrom, a u Italiji sa Del Monakom. Odabir fotografija za objavljivanje u štampi je bio brižljiv, pa su se u domaćim novinama mogle videti uglavnom fotografije na kojima je prva dama u odeći za popodne, ili na otvorenom, u kaputu, dok su fotografije sa svečanih prijema objavljivane uglavnom u inostranoj štampi. Njeno odevanje je bilo

jednostavno, ali prefinjeno i glamurozno. Uticaj aktuelne mode je uvek bio prilagođen njenom ličnom stilu, a svaki komad odeće ručno šiven po meri, od vrhunskih prirodnih materijala, atraktivnih boja i tekstura, kako su i protokol i njena uloga nalagali. Osnovne linije kroja i tretiranja draperije, izrezi, falte, preklopi, kragne, dezeni, ukazuju na stil pariskih kreatora visoke mode (Zlatni album 2011). Otvoreni dekolte, naglašeni bista i struk bili su njen zaštitni znak, kao i kostimi i „lala“ haljine jednostavnog kroja za javna pojavljivanja, neupadljive ogrlice, broševi i, obavezno, mali zlatni *Cartier* sat. Šminka je takođe bila diskretna, osim crvenog *Dior* karmina. Za večernje haljine je bio karakterističan široko u stranu izrezan dekolte koji otkriva ramena, većinom sasvim kratak rukav i raskošni materijal od kojeg je haljina načinjena, duplo tkani saten, saten ukrašen vezom i šljokicama, saten-brokat ili brokat, od šantung svile, ređe *voile* u slojevima i crna *Chantilly* čipka preko satena.

Za dnevnu odeću Jovanka Broz je pretežno birala besprekorno skrojene strukirane kostime od lakog žoržet-štofa, buret ili od šantung svile; ređe *Chanel* kostim bukule-tkanja; zatim, blago ukrojene haljine od svile (šantung, moare, bukule) ili lana (često sa vezenim obrubima); takođe, laki mantil linije *Balmain* ili *Balenciaga* sa finim detaljima u izgledu i kroju kragne i manšetni. Njenom položaju, a svakako i nameri da se Jugoslavija pozicionira među svetske lidere, odgovarao

¹³ Dopisnici Bogdan Pešić (*Borba*), Boža Rafajlović (*Tanjug*), Vojislav Đukić (*Politika*), Radomir Golubović (*Radio Beograd*), Dara Janeković (*Vjesnik*) i Čedo Kisić (*Oslobođenje*) su bili pozvani da se pridruže kako bi izveštavali o ovoj poseti.

je stil kuće *Dior* kao najprestižniji. Odevni detalji su takođe bili besprekornih linija. Obuću su većinom činile jednostavne „salonske“ cipele, *pumps* ili *stiletto* kakve je pravio *Balmain* ali i naši obućarski saloni,¹⁴ usklađene s malom kožnom tašnom od boksa, ševroa, krokodilske ili zmijske kože i, po pravilima ponašanja u visokom društvu, besprekoran šešir tipa krilo, rajf, toka, kloš – veoma šik, često od perja, koji je sa njenom karakterističnom frizurom činio krunu glave.

Predsednički par nije imao stiliste, njihova odeća je bila utvrđivana protokolom, u meri u kojoj je to uobičajeno, a detalji su bili prepušteni ličnom izboru. Što se tog ličnog izbora tiče, Tito je još u toku tridesetih godina bio zapažen kao ličnost izgrađenog ukusa, „pripadnik svetske klase dendiija“, kako ga je okarakterisao Salvador Dali, za vreme građanskog rata u Španiji (Zlatni album 2011). Jovanka Broz je svakako mogla mnogo da nauči od svog supruga. Na raspolaganju su joj bili i inostrani modni časopisi, a sastavni deo protokola su bile i modne revije koje su organizovali domaćini i koje su bile prilika da se poruči garderoba i aksesorar. Uprkos tome što joj je na raspolaganju stajao praktično neograničen budžet i vrhunske modne kuće, ona je nastojala da svoja iskustva primeni „kod kuće“. U istom periodu je intenzivno koristila veštine domaćih modistkinja i vezilja, tako da su njenu garderobu činili i modeli šiveni po meri u Narodnoj radinosti u Beogradu i modnim salonima Žuži Jelinek, Mile Kavaloti, Melar i Dujšin u Zagrebu. Stil koji je usvojila je negovala i održavala sama, osvežavajući ga detaljima.

Od polovine pedesetih godina diplomatske aktivnosti su bile usredsređene na Pokret nesvrstanosti, u okviru kojeg je bila nesumnjiva Titova namera da se postavi kao njegov lider. Zbog toga nikakva „mladalačka lepršavost“ nove Jugoslavije nije dolazila u obzir, a stroga etikecija, tradicionalno vezana za moćne imperije i uticajne državnike, efikasan način da se postigne prestiž. U isto vreme, prikazivanje slika sa Titovih putovanja mira je trebalo da učini, i učinilo je, da javnost u zemlji stekne predstavu o Titovoj superiornosti na međunarodnoj sceni, o njegovoj popularnosti u svim delovima sveta i, naravno, o nedostižnosti u domaćim okvirima.¹⁵ Jovanka Broz je u tome aktivno učestvovala i ulagala znatan trud da bude detaljno obavještena o zemljama koje je posećivala (Vlahović, Marković 1990, 65). Zato ne čudi da su izvanredne haljine Jovanke Broz uvek imale detalje koji ukazuju na dobro poznavanje tradicionalnih tehnika izrade veza i veština ukrašavanja naroda čije je države posetila, čime je njena odeća suptilno izražavala poštovanje prema ličnostima sa kojima se sretala: u razgovoru sa predstavnicima Indonezije to je bila haljina sa fino oslikanim

¹⁴ Obuću za Jovanku Broz prvo je izrađivao privatni obućar Glogovac, koji je imao radnju u pasažu u Knez Mihailovoj ulici neposredno pored prodavnice obuće „Petar Velebit“. Nakon razgovora rukovodilaca fabrike obuće „Petar Velebit“ s njenim adutantom, majorom Lukom Perišićem, i njegove posete fabrici, „Petar Velebit“ je preuzeo izradu svih cipela za nju, a u istoj fabrici je rađena i obuća za Josipa Broza.

¹⁵ Međunarodna politika Josipa Broza je učvrstila njegovu poziciju vodeće političke ličnosti u zemlji, koju se niko nije usudio javno da ospori i više godina po njegovoj smrti.

leptirima u batik tehnici, a u Kairu, na prijemu kod supruge Gamela Abdela Namera 4. januara 1956. godine, haljina sa diskretnim koptskim vezom izvedenim po obodu veličanstvenog trouglastog izreza koji dopire gotovo do ivice ramena. Diplomatski naponi bračnog para Broz su krunisani održavanjem Prve konferencije nesvrstanih zemalja u Beogradu 1961. godine.

Druga decenija (1962-1971): jugoslovenski modni kreatori

Možemo se saglasiti s ocenom Selinića (2011) da je „ispod površine spoljno-političkog ugleda zemlje u svetu, unutrašnje stabilnosti i evidentnog rasta standarda, Jugoslavija bila zemlja neefikasnog privrednog sistema, rasipništva, glomaznog birokratskog aparata, opadanja uticaja centralne vlasti, nejedinstvenog rukovodstva, nerešenog nacionalnog pitanja i erozije morala komunista, posebno funkcionera“, kao i s njegovim zaključkom da je Broz „posvetio veliku pažnju ekonomskim problemima, verujući da će oni neminovno dovesti do nacionalnog i političkog nezadovoljstva i gubitka prestiža zemlje u svetu“, ali je, uprkos tome, bio neodlučan o metodama suprotstavljanja tim pojavama, a njegova tolerancija prema odgovornima za to stanje „dovela je do prividne i veštačke saglasnosti i jedinstva, dok je država bila iscrpljena sukobima vlada republika članica i procesima dezintegracije“. Vremešni Predsednik je u tom periodu uglavnom ograničio svoj uticaj na unutrašnju politiku na držanje govora, u kojima je branio interese radničke klase i deklarativno se zalagao protiv negativnih pojava u privredi i društvu, smatrajući da je država, u grubim potezima, uređena tako da obezbeđuje ravnopravnu zastupljenost nacija u upravljačkim telima, kao i da radničko samoupravljanje, definisano Ustavom od 7. aprila 1963. godine, u dovoljnoj meri garantuje radnicima poboljšavanje njihovog položaja, proporcionalno finansijskoj uspešnosti po-

slovanja njihovih preduzeća. Upravo ta uspešnost poslovanja je mogla da bude povećana prometom na celoj teritoriji Jugoslavije i, naravno, izvozom, koji u znatnoj meri zavisi od međunarodnih odnosa države. U tom periodu je program poseta bračnog para Broz bio usaglašen sa promocijama jugoslovenskih preduzeća i privrede uopšte, tako da je potpisan

dugi njih sporazuma o bilateralnoj saradnji i, konsekventno, ugovora o izvozu ili uvozu (slika 3: *velesajam, Zagreb*). Modne revije, koje je redovno organizovala Jovanka Broz za članove diplomatskog kora u Jugoslaviji i visoke goste iz inostranstva, održavale su se i prilikom poseta predsedničkog para stranim zemljama, a ta vrsta promocije je bitno doprinela plasmanu jugoslovenske konfekcije na svetsko tržište. Odlazak kreatorskih timova na zapadnoevropske sajmove mode od polovine šezdesetih godina 20. veka postalo je uobičajena praksa, a 1969. godine na beogradskom Sajmu mode su se po prvi put pojavili i pariski kreatori, *Dior* i *Ungaro*, otvarajući tako vrata budućoj uspešnoj saradnji s jugoslovenskim modnim dizajnerima (Menković 2013, 385). Intervencije Brozovih u vezi s unapređenjem jugoslovenske modne industrije nisu uvek bile uspešne, o čemu svedoči slučaj sa Žuži Jelinek i njenim odbijanjem da kao direktor tekstilne fabrike Teteks iz Tetova nastupa u inostranstvu i od ove kuće napravi „pravu konfekcijsku firmu“ (Trošelj, Jelinek 2008), ali su one uspešne obezbedile prestiž jugoslovenske konfekcije u međunarodnim okvirima.

Posle cele decenije u ulozi prve dame, Jovanka Broz je bila zrela žena, na kraju četvrte decenije svog života, sa znatnim iskustvom u jugoslovenskoj diplomatiji. Za razliku od većine prvih dama, ona je bila i dugogodišnji član partije na vlasti, ujedno i jedine legalne partije u zemlji¹⁶, kao i saradnik od poverenja neprikosnovenog vođe. Od početka šezdesetih godina 20. veka povremeno je davala obimne intervjuje, najpre stranim, a potom i domaćim medijima, u kojima je iskazivala stavove o mnogim pitanjima. U tom smislu, ona je bila autentična jugoslovenska emancipovana žena, a njena sudbina od polovine sedamdesetih godina 20. veka, pa do posle smrti Josipa Broza, mogla bi se posmatrati i kao paradigma emancipacije žena u Jugoslaviji. Budući da je najdetaljnije poznavala stavove Predsednika iznete u javnosti i privatno, da se intimno s njima slagala kao komunistka i temeljno nastojala da bude realizovano sve što je on istakao kao značajno, kao i ono što je ona smatrala da je u njegovom interesu, Jovanka Broz je u svojim javnim nastupima menjala ton, sadržaj i iznete stavove i koristila prilike da istakne i teme kojih se u ranijem periodu nije doticala. Intervjui koje je davala u tom periodu, pre svega inostranim novinskim kućama, obezbedili su tu promenu. Tako je na pitanje novinara časopisa *O Cruzeiro*, koji je intervju objavio 22. septembra 1963. godine, o tome da li voli da kuva, jer je čuvena kao dobra domaćica, Jovanka Broz dala prednost drugim „kućnim obavezama“ koje više odgovaraju njenim sklonostima – nameštanju kuće, uređenju bašte, aranžiranju cveća i sl. Uz to je u svoja mala zadovoljstva ubrojala i muziku i dobru knjigu, posebno „našu rodoljubivu liriku“ za *Times of India* i *Hindustan Times* u intervjuu objavljenom 24. oktobra 1966. godine. Istom prilikom je ista-

¹⁶ Od 1952. godine zvanički naziv je bio Savez komunista Jugoslavije, a razlika u odnosu na komunizam „iza gvozdene zavese“ je bila u samoupravnom sistemu upravljanja privrednim organizacijama, čime je pravdana promena naziva.

kla da je posebno uznemiravaju i ljute postupci nebrige prema deci, pojedinačni ili kolektivni. U domaćoj štampi je, pak, akcenat stavljen na rad i obaveze, pa je za *Vjesnik i srijedu*, koji je intervju objavio 13. marta 1968. godine i reviju *Svijet*, za broj 7 od 27. marta iste godine, opisala svoj radni dan, od pregleda novina i pošte na koju je, u najvećoj meri, odgovarala sama, preko svakodnevne organizacije svega što se odvija u rezidencijama, do prijema gostiju, u skladu s odgovarajućim rasporedom Predsednika (Menković 2013, 372; AJ, 837-IV-7).

U skladu s time su i njene toalete bile primerene njenom statusu i godinama, od haljina za svečane i popodneve prijeme, do odeće za putovanja i slobodno vreme. Primetna je i težnja da se održi kontinuitet u stilu, tako da je opšta linija ista. Za razliku od modnih „hitova“ toga vremena, linija poruba haljine ili suknje nije podignuta do kolena, niti je izmenjen volumen. Rukavi su, naprotiv, produženi, u smislu da se prva dama češće opredeljivala za dug rukav nego za kratak, a za kratak pre nego za liniju bez rukava. Jovanka Broz je modne trendove pratila na diskretan način, izbegavanjem ili uključivanjem aplikacija na odeći, naročito izborom vezenih motiva. Njen lični stav se ogledao i u činjenici da se nije podvrgavala tretmanima i kurama mršavljenja u cilju upodobljavanja svoje figure modernoj *tvigi* liniji.¹⁷ Frizura takođe spada u komponentu spoljašnjosti koja je podlegala hirovima mode i s kojom Jovanka Broz nije eksperimentisala. Nije menjala dužinu kose, niti pribegavala hemijskom tretmanu ili bojenju, sve dok nije počela da sedi, a i tada je to činila bojom približnom svojoj prirodnoj. Smatrala je da je njena duga, tamno smeđa blago talasasta gusta kosa, ispravljena sopstvenom težinom i oblikovana u punđu sama po sebi ukras i da je ne treba menjati. Oblik punđe je, doduše, menjala u skladu sa modom, pa je u ovom periodu nosila visoku punđu. Za čileanski nedeljnik *Ercilla* je otkrila da većinom sama češlja kosu u punđu, osim kada su u pitanju zvanični prijemi (27. septembar 1963. godine, AJ, 837-IV-7). U ukupnoj spoljašnjosti Jovanke Broz u ovom periodu se može prepoznati izvesna konzervativnost, kao i nedvosmislena sklonost ka načinu odevanja koji i danas vidimo u *dress code*-u poslovne žene.

Pred kraj ovog perioda, 1969. godine, povodom posete 10. Međunarodnom sajmu „Moda u svetu“, Jovanka Broz je dala intervju Zorici Mutavdžić, urednici lista *Bazar* i u njemu iznela niz stavova o modi i modnoj industriji. Iza odmerenih izraza, biranih tako da ne povrede ničija osećanja, saopštila je da voli folklorne elemente i da ih rado uključuje u svoju garderobu, pre svega haljine, od kojih je neke „davala Narodnoj radinosti u Beogradu da ih malo obogate

¹⁷ Uzgred izneta opaska da se Jovanka Broz podvrgla kuri mršavljenja u knjizi „Jovanka Broz: Titova suvladarka“ Aleksandra Matunovića nije potvrđena u drugim korišćenim izvorima. Uzimajući u obzir prilježnost sa kojom je Jovanka Broz pristupala rešavanju problema za koje je smatrala da su bitni, i njenu figuru tokom godina, zaključujemo da se ona nije podvrgavala restriktivnim dijetama.

našim vezom“. Kritikovala je konfekciju napominjući da „nema dovoljno brojeva, izbor je skučen i nije čudo što se većina sredovečnih žena i ljudi određuje za usluge privatih krojača. A u dobroj konfekciji je budućnost odevanja savremenog čoveka“. Na ovu kritiku je nadovezala svoj predlog rešenja: „oseća se i potreba da se u Beogradu, glavnom gradu naše zemlje, otvori jedna prava modna kuća s odećom kakva se može kupiti, na primer, u Francuskoj ili Italiji... U Beogradu već danas imamo nekoliko darovitih kreatora, ali oni ne dolaze dovoljno do izražaja, jer njihove ideje treba realizovati... Jedna takva modna kuća omogućila bi mladim talentovanim kreatorima da pokažu svoje sposobnosti i time doprinesu stvaranju naše jugoslovenske mode, koju još nemamo, a imamo za to puno uslova, s obzirom na veliko bogatstvo u folkloru i ornamentima, na lepu tradiciju i raznim zanatima“ (*Bazar* 15. mart 1969). U toku sledećih godina je realizovan deo tog predloga, krunisan međunarodnim uspesima Aleksandra Joksimovića i Mirjane Marić.

Poslednje godine (1972-1980): jugoslovenska tekstilna industrija

Nakon prevazilaženja krize u vezi sa hrvatskim nacionalizmom i Maspokom s jedne strane, i tzv. tehnokratijom (srpskom) s druge strane, aktuelni su bili amandmani na Ustav SFRJ, kojima je niz ovlašćenja savezne države prenet na republike i pokrajine. Ubrzo zatim, kako bi se sve te izmene objedinile, donet je novi Ustav 1974. godine. Jedna od njegovih odredbi bila je da je Josip Broz doživotni predsednik. Osamdesetdvo godišnjem predsedniku je time dodeljen mandat ograničen trajanjem njegovog života, koji je bio pri kraju. S druge strane, njegova trideset dve godine mlađa supruga je imala isti toliki, neizvesni rok da se na neki način osamostali, a da ga pri tome ne izneveri, što se pokazalo kao teško ostvarljiv cilj. Ona je, pre svega, nastavila s diplomatskim aktivnostima i poslovima koje je i do tada obavljala, kao domaćica rezidencija Predsednika. Različiti izvori¹⁸ su saglasni u oceni da je ona taj posao obavljala izuzetno priležno i marljivo, ali je vremenom dolazilo do promena, u smislu odstupanja

¹⁸ Navedene u literaturi knjige Vlahovića i Markovićeve, Matunovića i Gvera, osim što su objavljene 1990, 2007 i 2013. godine, zastupaju i različita gledišta na ličnost i ulogu Jovanke Broz u događajima koji su obeležili socijalističku Jugoslaviju. Vlahović i Markovićeve su izneli obimnu građu, uglavnom svedočanstva učesnika događaja, i to uglavnom nepristrasno. Matunović je veoma negativno ocenio postupke Jovanke Broz u događajima u kojima je i sam bio učesnik i svedok, dok je Gvero, odnosno njegov sagovornik, obaveštajni operativac italijanske nacionalnosti, veoma naklonjen ličnosti Jovanke Broz.

od strogo utvrđenog protokola, i to u dva pravca, od kojih je jedan primenjivala i podržavala sama Jovanka Broz, a protiv drugog je oštro i dosledno intervenisala, što joj je donelo mnogo neprijatelja i, konačno, dovelo do raskida odnosa s predsednikom Titom 1977. godine.¹⁹ Ona je, takođe, nastavila aktivnost na planu

međunarodnih odnosa u istom pravcu – najbrojniji su bili kontakti s Nesvrstanimama, koje su uvek pratile njene posete ustanovama vezanim za modnu industriju i proizvodnju estetizovanih roba široke potrošnje, najviše odeće i obuće, ali i pokućstva (slika 4: *poseta Beograđanki*). Kontinuitet tih aktivnosti je doprineo da imena Aleksandra Joksimovića, Mirjane Marić i Dobrile Smiljanić postanu poznata na prostoru bivše Jugoslavije i šire, kao i da jugoslovenska moda bude neka vrsta brenda bez brenda. Raskorak između imperativa svetske mode da svaka kreacija nosi ime svog autora i socijalističke dogme prema kojoj su industrijski proizvodi dela kolektiva autora – uprave, dizajnera i radnika koji su ih proizveli, onemogućio je blagovremeno nastajanje i razvoj brendova jugoslovenske estetizovane konfekcije.²⁰

Što se, pak, tiče političkog života, Jovanka Broz je pokušala da se aktivira u okviru Saveza komunista Jugoslavije kao član Centralnog komiteta, ali je u tome bila osujećena. Zauzvrat joj je ponuđeno da bude na čelu jugoslovenskog Crvenog krsta, što je ona odbila, jasno raspoznajući razliku između političkog

¹⁹ Konkretno, radi se o tome da je Jovanka Broz „sve što je bilo lepo i interesantno u protokolu drugih država preneto u jugoslovenski protokol, tako da je jugoslovenski protokol bio mešavina republikanskog i monarhističkog protokola.“ (Matunović 2007, 63) S druge strane, nemilosrdno je otpuštala osoblje, inače neophodno za funkcionisanje brojnih rezidencija Predsednika u svim jugoslovenskim republikama i pokrajinama, ukoliko bi im se dogodio i naizgled nebitan propust. Intervencije kod Predsednika Tita da se ne postupi u skladu sa zahtevom Jovanke Broz su se množile i doprinosile udaljavanju supružnika, tako da je sukob sa značajnom političkom pozadinom, takođe vezan za personalna rešenja u krugu Titovih najbližih saradnika, doveo do toga da oni više nisu živeli zajedno posle 1977. godine.

²⁰ Prvi brend, 3M Mirjane Marić i konfekcijske kuće Moda, pojavio se prekasno da bi imao šansu da dovoljno ojača do raspada zemlje 1991. godine.

i društvenog aktivizma. U odevanju Jovanke Broz u tom periodu preovlađuju modeli koji su izražavali tu težnju da se održi kontinuitet. Na sačuvanim fotografijama nema ni najmanje naznake da je Jovanka Broz unela u svoju garderobu išta od maštovitih, ekstravagantnih, živopisnih modela kakvi su se u to vreme mogli videti na modnim pistama širom sveta.²¹ Tek tu i tamo su geometrijski motivi ukrasa ili dezena diskretno aludirali na kreacije *André Courrèges*-a i *Pacco Rabanne*-a. Upravo suprotno, opšti utisak je da je njena odeća konzervativna, jednostavnih i svedenih linija, nalik na britanski *Utility* iz vremena Drugog svetskog rata. Takvu konzervativnost odeće i opšteg izgleda Jovanke Broz možemo tumačiti potrebom da se negiraju brojne promene koje su se u zemlji do tog vremena dogodile, a koje nisu bile u skladu s proklamovanim ciljevima.²² Prihvatanje modnih hirova takođe nije bila pojava rasprostranjena u elitnim, pa čak ni višim društvenim krugovima, ali Jovanku Broz ni na fotografijama snimljenim u slobodno vreme nismo mogli videti u, recimo, tradicionalnoj odeći nekog od naroda iz bloka Nesvrstanih. Takva odeća joj je bila poznata i predstavljana, kao i nesumnjivo veoma ugodna za nošenje u slobodno vreme. Ona je, pak, dosledno birala da nosi kostime i haljine kakve je nosila i deceniju ranije. U odgovarajućim prilikama je nosila unikatne modele koje su za nju dizajnirali jugoslovenski dizajneri. Modeli rađeni za Jovanku Broz nisu odudarali od minimalističkog stila koji je ona izgradila, a svakako su bili vrhunski.

Kolekcija prve dame: od zapadne protokolarne etikecije do jugoslovenske modne konfekcije

Odeća Jovanke Broz bila je raznovrsna i skupocena, ali je uključivala i jednostavne modele od skromnijih materijala. To je, naravno, zadovoljavalo ideološke pretpostavke političke elite – da se prema raskoši i dizajnu distancira od elita drugih socijalističkih država, onih „iza gvozdene zavese“, a da se istovremeno predstavi kao faktor društvenog povezivanja s nižim slojevima stanovništva. Njene haljine i kostimi su bili pretežno svetlih boja, često s kontrastnim detaljima, ali i izrazitog kolorita: ljubičaste, ciklama i boje jorgovana, crvene i

²¹ U ovom periodu se na svetskoj modnoj sceni pojavljuje uniseks, koji dizajniraju *Courrèges*, *Ungaro* i *Cardin*, a nešto kasnije i *Yves Saint-Laurent*, koji lansira smoking za žene. Popularizacija visoke mode u *boutique-couture John-a Cavanagh-a* i sličnim eksperimentima *Ossie Clark-a* i *Zandra-e Rhodes* je ponudila originalne modele u malim serijama i visoko estetizovanu konfekciju srednjim i nižim slojevima stanovništva.

²² Tzv. tekovine revolucije, pre svega bratstvo i jedinstvo, privredni prosperitet i, kao posledica, visok standard i zapošljavanje, u svakodnevnom životu su postepeno pretvarane u svoju suprotnost.

boje bakra, jasno žute, naranđaste i nijanse smaragdno zelene boje (slika 5: *M. Marić*). U nedostatku odgovora od same Jovanke Broz na pitanje šta je uticalo na oblikovanje njenog modnog ukusa, pretpostavićemo ono što proističe iz biografskih podataka: na samom početku to su bili protokol i uticaj Josipa Broza. Među

verodostojnima je podatak objavljen prilikom najavljene posete Portugaliji 1975. godine, u ženskom časopisu *Donas de Casas*²³ „...najveći potez načinio je njen muž time što je upriličio njen boravak u Londonu, gde je ona naučila jezik i stekla dobro opšte obrazovanje. *Clarissa Eden* (supruga *Anthony Eden*-a, prim. aut.) bila je od velike pomoći da njeno obrazovanje ubrzo postane odgovarajuće njenom položaju prve dame.“ Sastavni deo tog obrazovanja su i brojni detalji vezani za način odevanja u svečanim i službenim prilikama, koji je potvrđen i protokolom“. Anegdota iz 1971. godine koju je pomenula Mirjana Krstinić (Jakovina 2003, 301) o protokolarnom propustu²⁴ prilikom posete bračnog para Broz i delegacije savezne vlade Londonu, zbog kojeg je Jovanka Broz bila neprikladno obučena pred kraljicom Elizabetom II, potvrđuje da je Jovanka Broz dosledno sledila protokol i nakon gotovo dve decenije ispunjene diplomatskim posetama i prijemima.

Sudeći po mnogo čemu, protokolarni odnosi, koji su bili sastavni deo svakodnevice Jovanke Broz, uticali su na to da ona i na druge, društvene odnose gleda na taj način, kao kroz svojevrsnu prizmu. Možemo se u potpunosti saglasiti sa stavom Danijele Velimirović (2006) da su „Jovankini prohtevi za odećom bili skromni“. Nakon prvih nekoliko nastupa u inostranoj javnosti, težila je tome da i u svečanim prilikama na sebi ima jugoslovenski proizvod, ukrašen rukom anonimne vezilje iz „Narodne radinosti“, kao što je bila, između ostalih, haljina ukrašena motivima *koreta*, jednog od najlepših haljetaka ženske crnogorske svitne čohane nošnje, koju je nosila na večeri koju je priredio etiopski car Haile

²³ U rubrici *Žene našeg vremena* objavljen je tekst s naslovom *Jovanka Budisavljević, Titova supruga*. Boravak Jovanke Broz u Londonu je okončan uoči posete sovjetskog predsednika Hruščova Jugoslaviji, juna 1956. godine.

²⁴ Propust se sastojao u tome što nije blagovremeno naznačeno da kraljica ne voli tamne boje, pa je g-đa Krstinić u poslednjem momentu nabavila svečanu haljinu, po svemu sudeći prikladniju od kostima od čohe u kojem je bila Jovanka Broz.

Selasije sa suprugom u Adis Abebi, 3. februara 1959. godine. Takođe je rado koristila usluge domaćih modnih salona, koji su bili dostupni i političkoj eliti, kao i onom delu stanovništva koje je moglo da priušti odeću šivenu po meri i obezbedi materijal za izradu. Sva njena insistiranja da bude superiorna u odnosu na druge prisutne u njenoj okolini su proisticala iz protokolarnog imperativa da prva dama zaista bude prva, u smislu odeće, nakita, aksesoara, kao i svega drugog. Povreda protokola naneta njoj bi u tom smislu bila i uvreda predsednika, što ona nikada nije dopuštala.

Činjenica da je Jovanka Broz u isto vreme nosila odeću šivenu po meri u salonima *Christian Dior*-a, Žuži Jelinek, Mile Kavaloti, Melar i Dujšin, slala je ambivalentne signale domaćoj javnosti, uprkos nedvosmislenoj i u svakoj prilici plasiranoj ideologiji i propagandi. S jedne strane, šivenje po meri je bilo široko rasprostranjeno u slabo industrijalizovanoj zemlji, pa tako nije samo po sebi bilo društvena privilegija, kao što je to bio pristup kvalitetnim materijalima za izradu odeće. S druge strane, nabavka odeće na Zapadu, ili vešto kopiranje modnih detalja koje su praktikovali modni saloni u zemlji, a takođe i prestižne, dizajnirane tkanine koje su stizale u zemlju uvozom takođe sa Zapada, pozicionirale su Zapad kao izvor modnih uticaja, i to od prve dame, preko diplomatskih krugova i političke elite, do srednjih i nižih slojeva. Brzina kojom su modni trendovi sa Zapada prihvatani i praktikovani u Jugoslaviji je bila velika, upravo usled ideologije koja je propagirala jednakost društvenih slojeva.²⁵

U toku najvećeg dela svog bračnog staža uz Josipa Broza, Jovanka Broz je afirmisala domaću modnu industriju, bilo svojim posetama beogradskom sajmu odevanja i njegovom uključivanju u protokolarni program poseta inostranih državnika, bilo modnim revijama koje su organizovane pod njenim pokroviteljstvom u zemlji i u inostranstvu, a pre svega, uključivanjem modela realizovanih u domaćim konfekcijskim kućama u sopstvenu kolekciju. Lako se može pretpostaviti da je njen cilj bio da domaća konfekcija postane na domaćem terenu poželjna, čak i više cenjena od inostrane, zapadne, ako ne i prestižnija, a svakako više zastupljena. Može se reći da je u tome samo delimično uspela, ali je izvesno da su modeli Aleksandra Joksimovića, Mirjane Marić i Dobrile Smiljanić, promovisani i prodavani u domaćim trgovinskim mrežama, postali sastavni deo garderobe i svojevrsni statusni simbol više srednje klase i, kao takvi, nadživeli uticaj same Jovanke Broz na društvena zbivanja u zemlji.

Lični odnos Jovanke Broz prema modi i modnoj odeći i obući je ostao obavljen velom tajne, budući da izjave date novinarima sa položaja supruge predsednika ne možemo smatrati ličnim stavovima. Postoje, ipak, svedočanstva koja na

²⁵ U javnosti je najčešće korišćen termin „radni narod“, i to ne u značenju radničke klase, već u smislu svih zaposlenih. Time su izjednačeni, kako najamni radnici, nekvalifikovani i kvalifikovani radnici, njihovi rukovodioci, tako i stručnjaci iz svih oblasti i disciplina, intelektualci i univerzitetski profesori.

ta pitanja bacaju izvesno svetlo. Niz ličnosti je posvedočio da je Jovanka Broz povremeno prepravljala odevne predmete i aksesoar, kako bi ih upodobila izmenjenoj modnoj liniji. Između ostalih, Aleksandar Joksimović je bio uključen u renovaciju Jovankine omiljene bunde (Velimirović 2006, 59). Zlatica Broz (unuka Josipa Broza) izjavila je za list Intervju oktobra 1989. godine, između ostalog, da je „volela što joj Jovanka šije haljinice od svojih haljina i materijala“ (Vlahović, Marković 1990, 40), a Ivo Eterović je imao priliku da 1974. godine vidi Jovanku kako rukom šije u spavaćoj sobi u Užičkoj 15 (Vlahović, Marković 1990, 104). Josip Joška Broz, Titov unuk, u razgovoru sa Mladenom Gverom je (2013, 108), evocirajući uspomene iz perioda od 1950 – 1966. godine kada je živio u Užičkoj 15, potvrdio da je Jovanka Broz svakodnevno pripremala Titovu garderobu, od donjeg veša do odela i uniformi. „Svako jutro to je bilo uredno složeno i poređano na istom mestu. Sve je moralo da bude pod konac. Ona je bila perfekcionista.“ Iza ovih, slučajno zapaženih i zabeleženih detalja možemo nazreti lični odnos Jovanke Broz prema modi. Ona je odeći pridavala veliki značaj, ali pre svega kao moćnom načinu da se izrazi stav, instrumentu neverbalne komunikacije, kao i sredstvu, čijim se svakim detaljem može manipulirati. Pojedinačne odevne predmete, pak, nije doživljavala kao značajne van tog konteksta. Ona je u odeći videla predmete određene upotrebne, svakako i simboličke, ali ne i umetničke vrednosti. Sklonost ka tome da se pojedini predmeti preprave, bilo rukom stručnjaka, bilo njenom sopstvenom, ukazuje na njevu odanost odevnoj praksi koju je usvojila u detinjstvu i mladosti u rodnoj Lici. Ta praksa se nije bitno razlikovala od običaja u svim krajevima Jugoslavije, tako da je i ta vrsta odnosa predstavljala faktor ujedinjavanja različitih naroda koji su tu državu činili i ona je toga bila duboko svesna. Jovanka Broz je modu sagledavala kao sredstvo promovisanja i unapređivanja industrije, a modne kreatore kao talentovane pojedince čiji rad ima smisao ako čini deo složene strukture sačinjene od tekstilaca, kožara, konfekcionera, trgovaca, proizvođača ili uvoznika različiti materijala i proizvoda. Prestiž koji se mogao postići, a delimično i postigao, na međunarodnom tržištu obezbeđivao je radna mesta i sigurne prihode, pa tako i dobar životni standard mnogima, što je Jovanki Broz bio dovoljan razlog da dosledno promoviše jugoslovensku modu i modnu industriju u svakoj prigodnoj prilici. Iz tog razloga možemo reći da je za Jovanku Broz položaj supruge predsednika Tita bila životna misija, a promocija jugoslovenske mode i modne industrije vizija, koja je u značajnoj meri definisala njen život.

Literatura

- Dobrovojević, Ivana. 2011. “Staro ne smije više nikad da se vrati”: Tito i privredna politika FNRJ 1945-1955- godine. U *Tito - viđenja i tumačenja: zbornik radova*, ur. Olga Manojlović Pintar, 347-359. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije – Arhiv Jugoslavije.

- Jakovina, Tvrtko. 2003. Sjećanja koja čine povijest – Razgovori s Mirjanom Krstinić, visokom dužnosnicom u vladama SRH i SFRJ. *Časopis za suvremenu povijest* 35 (1) : 287-306.
- Jokanović, Žarko. 2013. *Jovanka Broz, moj život, moja istina: od rođenja do bolničkih dana*. Beograd: Ringier Axel Springer.
- Vlahović, Dragan i Nataša Marković. 1990. *Jovanka Broz: život na dvoru*. Beograd: Akvarijus.
- Matunović, Aleksandar. 2007. *Jovanka Broz: Titova suvladarka*. Beograd: A. Matunović.
- Гверо, Младен. 2013. *Јованка Броз: време изолације*. Београд: Una Press.
- Selinić, Slobodan. 2011. „Pogledi Josipa Broza na neke probleme jugoslovenskog društva šezdesetih godina 20. veka“. U *Tito - viđenja i tumačenja: zbornik radova*, ed. Olga Manojlović Pintar, 329-345. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije – Arhiv Jugoslavije.
- Менковић, Мирјана. 2013. *Савремена жена: однос међу половима у Србији у XX веку у светлу антрополошких проучавања одевања и женске штампе*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду – Филозофски факултет.
- Riegels Melchior, Marie & Brigitta Svensson (eds.) 2014. *Fashion and Museums. Theory and Practice*. London: Bloomsbury.
- Trošelj, Slavko i Žuži Jelinek. 2008. Strast je najveća emotivna istina. Доступно на: <http://www.politika.rs/rubrike/spektar/zivot-i-stil/Strast-je-najveca-emotivna-istina.lt.html>
- Velimirović, Danijela. 2006. Moda, ideologija i politika: odevanje Jovanke Broz. *Antropologija* 1 : 50-60.

Izvori

- Unapređenje rada foto-službe Predsednika Jugoslavije – intervju s Mirkom Lovrićem, MIJ 10. 07. 2012.
AJ, 837-IV-7.
ZLATNI ALBUM : Modne slike predsedničkog para Jugoslavije : 1952-1968.

Mirjana Menković
Ethnographic Museum, Belgrade

Jovanka Broz and fashion: the collection of the first lady

The paper showcases a part of the collection of the *first lady* of SFRY, Jovanka Broz, captured in photographs taken between 1953 and 1980. The issue of the lack of primary sources is considered – the lack of objects and explicit attitudes of the *first lady* herself, with the goal of offering a methodological approach through which this deficiency could be overcome. The paper uses the method of chronological tracking of political events, trends in the world of fashion and events in the fashion industry, as well as statements by participants and witnesses of certain events. Through comparison of these three aspects, we indirectly

arrive at a view of the relationship of Jovanka Broz to clothing and fashion, as well as to a view of the key influences of the *first lady's* collection on the fashion choices of the political elite and the fashion industry of SFR Yugoslavia. Jovanka Broz's public appearance changed over time, from a careful selection of photographs without personal comment, through the recording of statements on formal occasions, to giving interviews to chosen journalists on specific topics – these changes are noted in the paper. It can be concluded that the fashion choices of Jovanka Broz were, first and foremost, aligned with the protocols demanded by international diplomacy, as well as that Jovanka Broz herself approached this demands with the utmost diligence, as well as personal attitude.

Key words: Jovanka Broz, clothing, SFR Yugoslavia, fashion, politics

Jovanka Broz et la mode: la collection de la première dame

Une partie de la collection de Jovanka Broz, la *première dame* de La République fédérative socialiste de Yougoslavie (SFRJ), notée sur les photographies de la période 1953-1980 a été représentée dans cet article. Le problème du manque de sources primaires, c'est-à-dire d'objets et de positions explicitement exprimées de la *première dame* a été examiné, dans l'objectif d'offrir une approche méthodologique par laquelle ce manque pourrait être dépassé. C'est la méthode de suivi chronologique des événements politiques qui a été utilisée, ensuite les événements du monde de la mode et de l'industrie de mode, et enfin les déclarations des participants et des témoins de certains événements de l'autre. Par la comparaison de ces trois aspects, par une voie intermédiaire l'on aboutit à une vision du rapport de Jovanka Broz envers l'habillement et la mode, ainsi que à l'analyse des influences clés de la collection de la *première dame* sur la façon de s'habiller de l'élite politique et l'industrie de mode de la République fédérative socialiste de Yougoslavie. Les apparitions de Jovanka Broz en public ont évolué au fil du temps : elles ont d'abord consisté en la sélection soigneuse des photographies sans aucun commentaire, puis en la reproduction de ses déclarations dans des occasions officielles, et enfin en la publication des interviews données à des journalistes choisis sur des sujets particuliers. Ces transformations ont été suivies dans cet article. La conclusion est que la façon de s'habiller de Jovanka Broz était avant tout harmonisée avec les exigences du protocole dans la diplomatie internationale, puis que Jovanka Broz elle-même accédait à ces demandes avec le plus grand zèle, mais également avec une attitude personnelle.

Mots clés: Jovanka Broz, façon de s'habiller, République fédérative socialiste de Yougoslavie (SFRJ), mode, politique

Primljeno / Received: 7.11.2015.

Prihvaćeno / Accepted: 7.12.2015.